

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

на правах рукопису

КРИГОВА Людмила Григорівна

ГУМАНІСТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ:

ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

09.01.05^у - Історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата філософських наук

Дніпропетровськ - 1985

Дисертація є рукописом

ЛНБ України ім.В.Стефаника

Робота виконана на кафедрі
державного педагогічного

00761314 (M)

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, професор
СФІМЕЦЬ Олександр Петрович

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
МОРОЗ Іван Антонович

кандидат філософських наук, доцент
КАРПЕНКО Іван Васильович

Провідна організація: Інститут філософії НАН України

Захист відбудеться // вересня 1995 року об 13.00 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.053.24.06 при
Дніпропетровському державному університеті / м. Дніпропетровськ,
пр. Гагаріна, 72, корп. I, ауд. 307/.

Автореферат розісланий "7" серпня 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ФІЛАТОВ А.Б.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається змістом реалій сучасного соціокультурного буття, а саме, необхідністю толерантного співіснування багатьох культур і цивілізацій, що вимагає когерентності провідних життєвих цінностей: це стає безперечно важливим на тлі глобальних проблем людства. Вхідження України до світової системи вимагає нової, гуманістичної парадигми мислення. У ХХ ст. особливого значення набуває ідея історичної ролі особистості та важливості індивідуального компонента для позитивності цивілізаційних процесів. Філософська ретроспектива, висвітлюючи тенденції та суперечності гуманістичної орієнтації, сприяє пошуку шляхів подолання тих суттєвих екзистенційних втрат, які характеризують сучасний кризовий стан суспільства. Передумовою втілення екзистенційного виміру буття є ствердження таких екзистенціалів, як духовність і свобода, без яких свідомість переживає безповоротну духовну інволюція.

Предметом дисертаційного дослідження виступає розвиток європейської філософської думки, його етапи і проблематика.

Об'єктом дослідження є провідні тенденції європейської гуманістики і амбівалентність та суперечливість самої гуманістичної орієнтації.

Ступінь розробки проблеми. Буття людини у світі і соціумі - проблема, яку філософська європейська свідомість розглядає з часів Сократа, і яка вирішувалась завжди по-різному залежно від геокультурно і темпорально зумовлених цінностей цивілізації, що проблему ставила. Згідно з цим використовувались різні понятійні засоби та аксіоматичні постулати. Гуманістичні орієнтації сучасності найкраще розкриваються в екзистенціальних дослідженнях. Тому в дисертаційній роботі розглядається зміна гуманістичної проблематики на широкому історико-філософському матеріалі, а також досліджуються ідеї, що містяться в працях сучасних західних філософів-екзистенціалістів. У здійсненому

аналізі автор спирався насамперед на роботи І. Канта, Ф. М. Достоєвського, В. В. Соловйова, а також Н. Аббан'яно, М. Бердяєва, М. Бубера, Ж.-П. Сартра, В. Франкла і М. Велера. Значний вплив на зміст даної роботи справили праці О. Ф. Лосєва, К. Маркса, З. Фрейда, С. Фромма, Ф. А. Хайєка.

У сучасній філософській літературі СНГ значна кількість робіт присвячена гуманізму та питанням його утвердження як принципу соціального життя. Це, насамперед, роботи Баруліна В. С., Васильєва Л. С., Кантора К. М., Климова О. Г., Кочергіна О. Н., Лапіна М. І., Макутона П. Я., Міграняна О. М., Мороза І. А., Пухликowa В. К. та інших. Особливо вагомим є внесок в розробку соціальних питань гуманізму представниками київської школи філософів: Бекежкіною І. С., Горак Г. І., Дем'яновичем В. О., Крамаром П. П., Куценком В. І., Лобасом В. Ф., Лосєвим І. В., Семеновим В. Г., Тарасенком М. Ф., Тихоновичем В. О., Шинкаруком В. І. та ін.

Зміст самого феномену на загальнофілософському рівні досліджувався в працях Батищева Г. С., Бережного М. М., Гуревича Л. С., Любутіна К. І., Малініна В. О., Панфілової Т. В., Ребкало В. О., Фролова І. Т. та ін.

В етичному плані проблему розглядали: Апресян Р. Г., Берзін О. Г., Борзих В. В., Бессонов В. М., Головка М. О., Давидов В. Н., Давидович В., Іовчук М. Т., Мартинюк І. О., Рябов В. Ф., Скрипник О. П., та ін.

Значний науковий інтерес складають роботи, в яких досліджуються історичні модифікації гуманізму та його вплив на специфіку взаємодій людини з різними формами соціуму. Це, насамперед, праці Аверінцева С. С., Баткіна Л. М., Бахтіна М. М., Гарнцєва М. О., Григор'яна Т. Т., Заїченко Г. А., Сушинського В. В., Лихачова Д. С., Лазарева В. В., Медведєва І. П., Лосєва О. Ф., Ревакіної І. В., та ін. Зокрема, гуманістичні орієнтації української філософії досліджувалися в роботах таких філософів, як Бичко А. К., Ёмир В. В., Захара І. С., Какуба М. В., Лук М. І., Паславський І. В., Пильвець Л. Б., Роменець В. О., Чижевський Д. та

ін.

Ці безумовно ґрунтовні та глибокі дослідження зосереджували увагу переважно на індивідуалістичному змісті гуманізму, однак недостатньо висвітлювали його зміст як відношення, тобто його спрямованість на іншого. В даному дослідженні автор певною мірою намагається подолати це упущення.

Аналіз гуманізму в даній літературі проводився головним чином соціологічно, конкретно-історично або методологічно. При цьому суперечливість змісту гуманізму і амбівалентність його орієнтацій не були спеціальним предметом дослідження. Змістовий же підхід до проблеми, очевидно, вимагає розширення понятійного спектру і дослідження у цьому зв'язку категорії особистісної самореалізації та її гуманістичних засад. Тому автор звернувся до праць вітчизняних та зарубіжних філософів, в яких розглянуті важливі гуманістичні принципи змістовності людського буття в екзистенційному і неекзистенційному аспектах. До найважливіших для даного дисертаційного дослідження відносяться праці таких учених як Берзін О. Г., Біблер В. С., Бистрицький В. К., Бичко І. В., Горелов О. О., Давидов М. М., Дилигенський Г. Т., Каган М. С., Кассіреп, Коган Л. М., Кон І. С., Кримський С. Б., Ксенофонов В. І., Львів К. С., Мамардашвілі М., Мілюкович Б., Ортега-і-Гассет Х., Рікер П., Сохань Л. В., Табачковський В. Г., Федотова В. Г. та ін.

Єдина точка зору в цих роботах відсутня, що беззаперечно не свідчить про помилковість підходів. Віддаючи належне науковому та практичному значенню робіт, в яких аналізується вказана проблема, дисертант не прагнув знайти спільне рішення, оскільки переконаний у відсутності такого. Концепція, запропонована у даному дослідженні, враховує очевидність зв'язку історичних форм гуманізму зі зміною ціннісних критеріїв людини. Екзистенційні підвалини цих змін поки що чітко не визначені, і зв'язок цей не до кінця досліджений. Звідси і виходить актуальність подальшої розробки цієї проблеми.

Мета дисертаційного дослідження полягає в визначенні різних засобів вирішення проблеми гуманістичної орієнтації, пов'язаних

із можливостями особистісної самореалізації. Автор починає аналіз із витоків гуманістичної проблематики задля визначення кола проблем, що стоять перед філософською свідомістю.

Реалізація означеної мети передбачає розробку таких конкретних завдань:

- простежити етапи гуманізації філософської думки в Європі і визначити провідні гуманістичні орієнтири, котрі домінували у певні історичні епохи;
- розглянути суперечності в інтерпретації гуманізму представниками сучасної філософської думки;
- визначити умови і джерела конструктивної самореалізації особистості;
- розглянути в контексті гуманістичної парадигми суттєву амбівалентність та суперечливість гуманізму;
- структурно-змістовно проаналізувати свободу і духовність як важливі екзистенціали людського буття і фактори становлення особистості; теоретично обґрунтувати їх роль і значення для різних форм творчої (конструктивної) самореалізації;
- визначити специфіку розробки проблеми гуманізму в українській філософії.

Теоретична та методологічна основа дослідження. Методи класичної раціональності, що містять принцип збігу історичного і логічного, використані автором при написанні першого розділу, досить ефективні в контексті історико-філософського аналізу, не давали задовільних результатів при розгляді феномену особистості. Тому дисертант здійснив спробу використання феноменологічного та екзистенціального інструментарію. Філософський синтез, поєднання в одному дослідженні двох підходів, став методологічним підґрунтям даної роботи, дозволив відійти від загальноприйнятих рівень і отримати нові результати у вивченні проблеми.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні і розгляді суперечливості гуманістичної орієнтації, а також аналізі провідних екзистенціалів, необхідних для самореалізації особистості, і їх гуманізуючого впливу. На ґрунті узагальнення

історико-філософського матеріалу зроблено спробу проаналізувати зміст гуманізму в екзистенціально-антропологічному аспекті в контексті сучасних соціокультурних реалій

Внаслідок проведеного аналізу отримані такі наукові результати, які і вносяться на захист.

- Доведено, що гуманістична проблематика складається в цілісну систему завдяки особистісному виміру людини, що вперше зустрічається у християнстві. Християнство орієнтується на абсолютну особистість, орієнтація на людську особистість починається з епохи Відродження. Практичне втілення гуманізму в реальність досягається через імперативність його принципів. Використання рефлексії не тільки забезпечує розвиток гуманістичної орієнтації в різних галузях суспільної свідомості, а й сприяє подальшій ідеологізації суспільної думки.
- Доведено, що гуманізм - суперечливий процес світоглядної орієнтації з альтернативними еволюційними тенденціями, через який реалізується трансцендентна сутність людини.
- Розкрито, що індивідуальний практичний інтерес виконує роль вихідного мотиву діяльності особистості, має амбівалентний характер, спирається на егоїзм і є засадою самореалізації людини у її поступальному русі в напрямку ідеалу.
- Обґрунтовано, що духовність укорінена в самому людському бутті, але не є родовою відзнакою людини. Її екзистенційний зміст міститься в здатності особистості до самоконструювання, в здійсненні себе як проекту. Особистість духовно реалізує себе в трьох вимірах: в діалозі-комунікації, в творчості і в емоції-переживанні; у кожному із цих вимірів людині відкривається деяка грань буття; це відкриття завжди індивідуальне.

Практичне значення роботи полягає в дослідженні питань, що мають сенсопиттєвий зміст. Ряд теоретичних положень може використовуватись викладачами вузів, гімназій та ліцеїв у загальних курсах філософії, історії культури, соціології,

антропології, філософії культури, етики, спецкурсах і спецсеминарах, а також вчителями середніх шкіл. Окрім того, деякі фрагменти дисертаційного дослідження до певної міри можуть бути корисними для соціальної політики в Україні.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, кожен із яких налічує по три параграфи, висновків та списку літератури.

Апробація роботи. Деякі матеріали, положення і висновки дисертації знайшли відображення у виступах автора на таких науково-теоретичних та практичних конференціях: Міжнародній конференції "Проблеми діагностики і прогнозування соціально-економічних ситуацій" (м Кривий Ріг, 1992); Міжнародній науково-практичній конференції "Девіантна поведінка неповнолітніх і молоді" (м Харків, 1994); Українській науково-практичній конференції "Змінюючийся світ та проблеми гуманістичної освіти в школі" (м Бердянськ, 1992); в регіональній конференції в м Донецьку "Цілісність художнього твору і проблеми його аналізу і інтерпретації" (жовтень 1992); Харківських Сковородинських читаннях, присвячених 270-річчю з дня народження Г. С Сковороди (листопад 1992); Науковій конференції молодих вчених (м Харків, 1991) та ін.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі відзначено актуальність теми дослідження, сформульовані мета та завдання, показані головні джерела та методологічні засади аналізу теми, схарактеризований ступінь розробки проблеми, розкриті наукова новизна, теоретичне та практичне значення роботи.

У першому розділі - "Становлення ідей гуманізму в історії європейської філософії" - розкриті неоднорідність процесу розвитку гуманістики в європейській філософській свідомості у період до ХХ ст. включно. Особлива увага приділяється дослідженню концептуальної суперечливості ідей цінності життя та духовного

світу людини та теоретичних засад толерантності і їх співвідношення.

В §1 - "Рефлексія як фактор гуманістичної проблематики" - здійснений аналіз філософських уявлень про людину в доантичний та античний періоди, в епоху народження християнства, у середні віки та епоху Відродження. Як доводиться в дисертації, архаїчні форми мислення континуальні і не здатні до теоретичного відособлення людини, існуючої в умовах колективістського синкретизму, у зв'язку з чим гуманістична проблематика в ті часи існувати не могла. Перші гуманістичні орієнтації виникають завдяки рефлексії, яка реалізує потреби духу, що, доторкаючись буття, усвідомлює себе. Якщо це буття мислиться як тотальність, то людина бачиться частковий тотальності, якщо як абсолют, то людина виступає носієм властивостей абсолюту.

На думку автора, антична підкореність людини колективу (тобто спільному) не могла скласти витоків особистісного виміру життя, у зв'язку з чим в античному світі була присутня гуманістична проблематика, але не існувало гуманізму як цілісної світоглядної системи (тобто він виступав у своїй праформі). Цілком певним дослідженням античності є постановка проблеми, проте поставити проблему не означає її вирішити. В античності зустрічались спроби розглянути деякі аспекти гуманізму (аналізувались свобода, духовність, добродієність, щастя тощо), але, незважаючи на велике значення цих спроб, вони були досить обмеженими. Ідея космополітизму ^{40:11} теж не набула поширення як масова. Суперечності гуманістичної орієнтації складались із розмаїтості антропологічних дефініцій і визначень стану душевного та інтелектуального комфорту.

Дисертант доводить, що європейська персоналістична традиція виникає тільки на засадах ранньохристиянського світогляду. Саме тут вперше в історії філософської думки раціональна рефлексія приходить до особистісного виміру людини по аналогії з абсолютною особистістю; це забезпечило зв'язок гуманістичних компонентів, але виключно в моральніснім аспекті. Свобода волі в християнстві ✓

розглядалась як внутрішній акт свідомості, що ухилялась від безпосередньої мирської діяльності і вимагала оцінки в категоріях обов'язку. Розкриваючи зміст самосвідомості через терміни добра і зла, християнство одночасно і підносило індивіда до космічного сполучення з Богом, і знижувало онтологічний зв'язок людської духовності із земним. Етична орієнтація загалом виявилась недостатньою, оскільки стверджувала авторитарні методи керівництва не тільки вчинками, але й духовним світом людей. Протириччя християнської орієнтації особливо рельєфно визначились у процесі догматизації церкви, коли ворожість до еретизму суперечила проголошеній у Євангеліях любові до заблудлого, релігійна щирість оберталась на безощадність, а сакральне за змістом протиставлялось людському як мерзенному. Проте християнство започаткувало світоглядну парадигму, за якою імператив людяності став провідним у європейській гуманістично орієнтованій філософській свідомості і накреслив у значній мірі шляхи її подальшого розвитку.

Сутність гуманізму епохи Відродження полягала у відмові від надмірної авторитарності офіційного християнства, в орієнтації не на абсолютну, а на людську особистість. До безумовних досягнень ренесансної концепції особистості належить переконання у високім призначенні її як суб'єкта творчості і ствердження права особистості на розвиток своїх здібностей. Надзвичайно важливими є також виправдання гуманістами епохи Відродження людської чуттєвої природи. Проте раціональна рефлексія, концентруючи увагу на людській особистості, породжувала "фантоми гуманізму", коли безпосередній зміст індивідуальності перетворювався на провідний критерій моралі індивіда. Імперативи свідомості заливали поза увагою принципи людяності і набували негуманного змісту, оскільки орієнтувались на потреби космічного "ego". Опонентом ренесансного індивідуалізму виступила Реформація, яка складала підмурки формування інтернального типу особистості і підносила останню не через безмежність здібностей і титанізм, а через релігійну екзальтованість. Але реформаційне розуміння людини як суб'єкта

діяльності сполучалось із ідеєю божественної приреченості, що заперечувало свободу волі індивіда.

Суперечливість гуманістичних орієнтацій християнського та ренесансного світогляду отримала втілення і подальше поглиблення в більш пізніх концептуальних системах та філософських напрямках.

§2 - "Особливості розвитку гуманістичних ідей у Візантії та східнослов'янському регіоні" - присвячений дослідженню витоків та змісту ранньої української гуманістики. Аналіз починається з розгляду гуманістичних орієнтацій візантійської філософської свідомості, її соціокультурних відмінностей. На думку дисертанта, візантійська гуманістика відрізняється від європейської відсутністю індивідуалізму і невизначеністю соціальної групи-носія гуманістичного світогляду, а також має власні суперечності (ідеал аскетизму та теологема спасіння, катафатизм та апофатизм). Саме наявність таких суперечностей і привела деякого із дослідників візантизму до помилкової думки про відсутність візантійського гуманізму взагалі.*

Здійснений у §2 аналіз соціокультурних умов формування етносвідомості слов'ян дає підстави стверджувати, що характерною ознакою давньослов'янського світогляду була його імперативність та етична орієнтованість. Доповнена запозиченою у Візантії рефлексією, вона визначила специфіку антропологічних орієнтацій в Україні. До протиріч української самосвідомості автор відносить нормативність мислення (якій суперечить ідея самовладдя), ідеал мислителя-книжника (і протилежний йому образ "героя-захисника"), практичну скерованість свідомості й ірраціональне обґрунтування буття через почуття і "серце", демократизм і релігійну регламентованість життєвого світу.

Проте саме ці суперечності спричинили відкриття українськими мислителями сутності гуманізму, який, на думку автора, засновується на двох засадах: рефлексії та імперативності, і

* Медведєв Н. П. Візантійський гуманізм XIV - XV вв. - Ленінград, 1976. - С. 8.

доводить дві ідеї - самоцінності людини і толерантності людського співіснування. Сполучення цих ідей, які переплітаються між собою та розходяться, забезпечує поступальність європейської гуманістики.

Дисертант вказує на відмінності європейського філософського мислення від української філософської думки, які базувались на методологічному підході до буття переважно раціонально - дискурсивному в Європі і морально - практичному в Україні. Зокрема, це позначилось на тому, що відкриття гуманізму професорами КМА не отримало достатнього логічного обґрунтування і залишилось блискучою інтуїцією.

На тлі зростання національної самосвідомості українського народу внесок українських мислителів в розвиток гуманістичних орієнтацій філософської свідомості становить велику цінність, що і змусило автора провести відповідне дослідження.

В §3 - "Трансформація гуманістичних ідей у Нові часи" - аналізується процес перетворення провідних гуманістичних ідей - самоцінності людини і толерантності - на цілісне єдине розуміння людської екзистенції. В контексті дослідження автор позначає суперечності просвітительської антропологічної концепції, які, на його думку, були наслідком розриву між сферами використання рефлексії та принципу імперативності. Згідно з поглядами просвітителів, людина детермінується оточуючими соціоприродними факторами, сутність її редукована до розуму, а вчинки визначаються егоїстичними потребами. Таких помилок проте зміг уникнути вітчизняний філософ XVIII ст. Г. С. Сковорода. Глибоке проникнення в духовний світ людини допомогло йому визначити такі три засновані на рефлексії імперативи самосвідомості, як самодослідження, конструктивна самореалізація через "сродну працю" і толерантне буття людства в "горньому Іерусалимі". Екзистенціальний зміст його вчення полягає в знаходженні виходу із станів розщепленої свідомості через непосредність вчинку у подію зустрічі людини з самою собою, а витoki такого розуміння людини сягають киево-могилянської антропологічної традиції. Проте

гуманістична орієнтація Г. С. Сковороди була також не вільною від суперечностей, які містились в його евіденцистських ідеях.

Синтез усіх пошуків і відкриттів гуманістичних орієнтацій був здійснений І. Кантом. Тому автор дослідження приділив велику увагу аналізу ідей цього глибокого мислителя. Відтовхуючись від "традиції розуму", Кант поставив за мету подолати її обмеженість зверненням до моральнісного категоричного імперативу, яким започаткував новоевропейський ідеал особистості. Ідея особистої відповідальності за результат боротьби між добром і злом, що точиться в кожній людській душі, проголошена ще раннім християнством, отримує у Канта вигляд "максим доброї волі" і визначає потреби самодетермінації, а пізніше буде підхоплена російським екзистенціалізмом, зокрема Ф. Достоєвським. Узгодженою із "розумною людською сутністю" має стати політична організація суспільства, яка втілить закони "розумної дійсності" у соціальне буття.

Ідеї Канта отримали діалектичне продовження у німецькій класичній філософії. Дослідження концепцій Фіхте, Шеллінга, Гегеля і Фейєрбаха дозволило дисертанту сформулювати думку, що німецька класика, орієнтуючись на раціональну рефлексію як на провідний інструмент виявлення суттєвих характеристик самої людини, її матеріально-духовних потреб, покладала за головний чинник людської екзистенції сукупність соціальних та моральних імперативів, які мали корегувати розвиток цивілізації в напрямку ствердження людяності у глобальному масштабі. Однак при цьому суспільні інтереси мали пріоритетне значення, а особистість змушувалась до добровільної відмови від свободи на користь необхідності. Це означало певну ідеологізацію суспільної свідомості і вимогу соціальної інкарнації особистості.

В контексті основної мети дослідження аналізуються антропологічні орієнтації вітчизняної філософії, які, на думку автора, складають дві тенденції: колективістську (Чернишевський, Герцен, російський анархізм), та особистісно - релігійну (П. Г. Юркевич, Вл. Соловйов, російський

екзистенціалізм). Першу з них у зв'язку із зневагою до особистості не можна вважати гуманістичною, друга продовжує "традицію серця", започатковану ще киево-могилянцями та Г. С. Сковородою.

Вивчаючи численний історико-філософський матеріал, автор прийшов до таких висновків.

Відправним пунктом європейської гуманістики стала рефлексія. Тому розвиток гуманістики пов'язаний із зростанням самосвідомості. На думку дисертанта, європейські гуманістичні орієнтації отримали розвиток в двох головних парадигмах: християнській та індивідуалістичній. Християнство наділило особистість особливим провіденційним значенням, проте, співвідносячи людину з Творцем, перетворювало її на інтерпретатора божественних ідей. Парадигма індивідуалізму, наділивши людей головним предикатом божественності - свободою творчості, - проте, не брала до уваги морального змісту їх спів-буття, спів-існування.

Східнослов'янський культурний архетип на ґрунті християнської парадигми заснував традицію, за якою Бог виступав в етикетній формі, а людина не лімітувалась догматом (як у католицтві), а виражала вчинком даровану Богом свободу. Зміст і цінність вчинка визначалась рефлексією, яка однак розумілась не дискурсивно, а як екстатичне переживання, "серце" (російський екзистенціалізм).

Західноєвропейська гуманістична традиція спирається на розум. В руслі християнської парадигми вона орієнтувалась на такі природні засади людської духовності, які могли бути раціонально обґрунтовані (напр., теорія І. Канта). В руслі індивідуалістичної парадигми раціональна традиція, поділяючи буття на наявне і достеженне, вимагала різних засобів оволодіння ним: у першому випадку - творчого підходу, у другому - утилітарно-практичного (французькі матеріалісти).

Раціональне дослідження гуманізму як суперечливого, амбівалентного процесу дозволило дисертанту висловити думку, що

гуманізм не має власного конкретного змісту, а є концентрованим вираженням відображених у свідомості цінностей культури.*

У другому розділі - "Суперечності гуманістичної орієнтації і пошуки шляхів самореалізації особистості в сучасних антропологічних концепціях" - увага зосереджена на філософському аналізі змісту гуманістичних принципів, які формують засади конструктивної самореалізації особистості з погляду неklasичної філософії. Необхідність такого повороту, на думку автора, викликана самим складом сучасної гуманістики, яка розглядає людину як динамічний феномен, що має ціль у власній суб'єктивності. Самореалізація в такому разі становить суперечливий процес індивідуалізації, де вихідним етапом є індивідуалізм у своїй крайній, егоїстичній формі, а кінцевий ототожнюється з усією повнотою уявлень про ідеал, які реалізуються в структурі особистості. В даному контексті використання раціональних засобів аналізу особистості не буде достатнім, оскільки, як вважає дисертант, не дає досить ґрунтовної картини змісту особистості, тому що виходить із принципу тотожності буття і свідомості. Проте каузальність суб'єктивності має інакші засади розвитку, аніж реальний світ. Людська свідомість відображає соціальну і природну дійсність не прямо, а в інтерналізованому в "я" вигляді, залежному від трансцендентної людської сутності. Тому автор вважає за потрібне спробувати запобігти схематизму в розгляді самоздійснення людини шляхом визначення тих гуманістичних засад, котрі забезпечували б позитивний для суспільства результат, тобто виступали як конструктивні.

Дисертант робить спробу звільнити висновки, отримані у першому розділі, від реіфікації раціональною рефлексією. Кожна з

* Дисертант не поділяє досить поширеної точки зору на гуманізм як на явище універсальне, надісторичне. Див.: Баткин Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни, стиль мышления. - М.: 1978,

трьох дискурсивно обґрунтованих провідних орієнтацій європейської гуманістичної свідомості, розглядаючи зміст людського буття, задає йому певні засади. Індивідуалістична тенденція спирається на діяльнісну орієнтацію людини в реальному світі, ірраціонально-християнська виносить ці засади в надчуттєву сферу, раціонально-християнська знаходить їх в самій людині, в інтелекційному духу. Дисертант вважає, що феноменологічна транскрипція цих світоглядних напрямків дозволить ліквідувати їх зовнішню суперечливість і подати дані засади у вигляді екзистенціалів. Суперечливість використання терміна "екзистенціал" представниками сучасних антропологічних концепцій спонукала автора до пошуку власного визначення. Під екзистенціалами розуміються абсолютні умови проєктивності свідомості, укорінені у безпосередності людського буття. Три параграфи другого розділу присвячені аналізу змісту трьох вказаних засад, розглянутих як екзистенціали, з використанням відповідного методологічного інструментарію.

В §1 - "Егоїстичний інтерес та його гуманізація" - розглянуто витoki процесу самореалізації людини. У контексті даного дослідження автор звертається до ідей Маркса і Фрейда, які з протилежних позицій намагались прояснити суперечливий процес людської діяльності. Маркс, наголосивши на практичній орієнтації свідомості, висував виногу гуманізації практики як єдиного варіанта ствердження реального гуманізму, проте розумів індивіда як тотальність, втілення й уособлення соціальних детермінант. Фрейд уся потребу діяльності засновував на лібідозних компонентах психіки. Прагнучи подолати обмеженість попередніх утилітарно-прагматичних концепцій, Маркс і Фрейд самі не запобігли односторонності - трактування натуралізму поведінки людини (соціального або природного) як форми самореалізації. Дисертант намагається зняти цю односторонність за допомогою категорій "егоїзм" і "его", оскільки вона зв'язує і соціальне, і біологічне. Використання цієї категорії, на думку автора, дозволить розглянути людину не тільки як біосоціальну істоту, але

і як особистість, підвалини діяльності якої пов'язані з феноменологічними особливостями індивідуальної свідомості.

Посткласичне розуміння людини виходить із її інтимної причетності до об'єкта. Ця причетність набуває виразу інтенції на сутне, якщо об'єктом є предметна реальність. Суб'єкт, здійснюючи інтенцію на певний об'єкт, змушений поринати в сутне, в той час як його потреба в самореалізації вимагає звернення до буття. Егоїзм як прагнення індивіда до оволодіння сутнім, може відкрити людині кризу присутності (при-суті) сутнього прояснити буття, - якщо тільки сутне не є уявність. У реалізації своєї життєвої програми індивід виступає носієм приватного (егоїстичного) інтересу, чому провідним мотивом його діяльності і є індивідуальна, а не соціальна потреба. І якщо вірна теза К. Маркса щодо діяльності як проекції суттєвих сил індивіда, то егоїзм, тобто, спонукальний фактор діяльності, належить до найважливіших структур чистої свідомості. Або, інакше, егоїстичні інтереси і потреби (як і потреба в самореалізації) формують цілі, котрі вимагають свого втілення через діяльність. Дані цілі не детермінують жорстко поведінку людини, вони динамічні і корелюються "так-буттям", його фактичності.

Дисертант пропонує власну типологію егоїзму, зміст якої конкретизує за допомогою методу феноменологічної редукції. У дисертації виділяються такі форми егоїзму:

- 1) егоїзм поведінковий, який може виявляти себе в девіаціях вчинків, як реакція на проблематичність об'єктивних умов людського існування (ефект надлюдина);
- 2) егоїзм споживачий, обумовлений специфічним ставленням індивіда до привласнених цінностей матеріального характеру (ефект Пломкіна);
- 3) егоїзм свободи, специфіку якого обумовлює і складає девальвація регламентаційних принципів на рівні спільностей (ефект тотального неприйняття);
- 4) егоїзм несвободи, який є акумуляцією усіх форм відчуження
а) відчуження від політичного життя (ефект авторитаризму), б)

економічне відчуження (ефект тотальної злиденності), в) відчуження від культури (ефект маргінальності), г) відчуження від сім'ї (ефект дефамілізації), д) відчуження від природи (ефект Екокаліпсису), е) відчуження від результату праці (ефект Сізіфа), ж) відчуження людини від людини (ефект чужинця);

5) егоїзм приреченості, котрий побудовано на відмові від реальної дійсності і виході у псевдореальність (ефект барабашки).

Визнання природності егоїзму не є однозначним визнанням його як позитивної людської якості. Даний феномен швидше можна розглядати як амбівалентний, тобто його прояви можуть бути як функціональними (де він є основою індивідуалізації і активності), так і дисфункціональними (де його цілком засновано на егоцентризмі). Оцінка даного феномену - похідна від його скерованості, а остання в свою чергу залежить від "так-буття", тобто, відчуттів свідомості від зіткнення з реальністю. Відомо, що перешкоди на шляху до цілі роблять її ще більш бажаною і стимулюють індивідуальну волю на пошуки засобів її досягнення. Якщо цілі особистості можуть бути досягнуті в принципі, то "так-буття" знаходиться у рівновазі. Рівновага ця досить нестійка і легко порушується абсурдністю буття, котре виступає навіть не стільки як втрата цільових сенсовиттєвих орієнтирів (адже вони присутні у якнайзавгоднішому абсурдному світі), скільки як втрата засобів досягнення цілі. Контроль над розподілом даних засобів у суспільстві опосередкований самим суспільством. Соціум, тиснучи на вищезгадані засоби, значною мірою звужує перспективи індивідуального самовизначення і виступає як знеособлений, дегуманізований. Людині, що прагне виразити себе інтегрально, заливається або страждати, або регресувати. Дисертант, дотримуючись думки, що номенальний зміст особистості не підпорядковується модифікаціям, вважає, що зміни відбуваються безпосередньо в "так-бутті". Індивідуальний практичний інтерес, таким чином, виконує роль вихідного мотиву діяльності особистості. В разі розширення полів впливу сутнього цей інтерес

поляризується з екзистенціалами. Це відбувається під впливом дискомфорту "так-буття", у зв'язку з чим створюється база для гіперактивації "его". Отже суспільство, забезпечуючи (чи не забезпечуючи) людей засобами досягнення їх сансохиттевих цілей, впливає на "так-буття" і тим самим може здійснювати відносну кореляцію егоїстичних самопроявів у масових масштабах.

При визначенні суті егоїзму важливо не отождивляти його з егоцентризмом. У суттєвій природі людини закладені і тенденції, що зрівноважують "его" і виявляють себе в орієнтації на ті принципи милосердя і співчуття, які не задаються соціокультурною парадигмою, а вічні і онтологічно нездоланні. Наявність таких більш високих засад дозволяє говорити про духовну практику особистості.

У §2 - "Духовність як засіб самореалізації особистості" - обґрунтовується екзистенціальний погляд на форми духовної діяльності як на підмурки екзистенційного буття особистості. Проблема духовності не менш дискусійна, аніж проблема егоїзму. В дисертації зроблена спроба обміркувати різні підходи до вивчення цього феномену, у зв'язку з чим виділяються такі модули його аналізу сучасними західними та вітчизняними дослідниками. Духовність - це

- умова цілісності суб'єкта, оскільки вона здійснює гармонізацію суб'єктивних критеріїв із конкретними діями індивідів;
- наповненість суб'єкта, оскільки людина розширяє поле своєї екзистенції за рахунок достежених цінностей;
- джерело сансохиттєвої орієнтації, оскільки включає механізм напруженої внутрішньої праці над собою;
- неповторність суб'єкта, оскільки складає засади унікального внутрішнього світу особистості;
- безмежність суб'єкта, оскільки процес самоудосконалення має неупинний характер.

В контексті висновків першого розділу дисертант повертається до традиції, яка виносила засади буття за обрії власне людського і покладала їх в абсолютному понадсистемному універсумі.

завдання персональної екзистенції вбачала в перекладі його змісту в людську імманентність на етико-духовному ґрунті (В. Соловйов, представники російського екзистенціалізму). Звернення до релігійних концепцій В. Соловйова і Ф. Достоєвського привело дисертанта до думки, що живий релігійний досвід вирішує завдання "обоження людини" через здійснення абсолютних імперативів, які функціонують як на особистісному, так і на загальносоціальному рівні. В релігійно-екзистенційному аналізі зберігаються і отринують подальший розвиток ідеї самоудосконалення індивіда; при цьому духовність досліджується не в онтичному (як належна до іншої сутності), а в онтологічному аспекті, тобто як укорінена у безпосередньому людському бутті. Суперечливість і динамічність індивідуальних процесів самоудосконалення складають поліфонію життєвих орбіт, епіцентром яких виступає катарсис - очищення через страдання (Ф. Достоєвський)

Духовність посідає особливе місце серед феноменів людської свідомості, оскільки задає напрями індивідуальних практичних орієнтацій і складає підвалини архітекtonіки життєвого світу. Автор переконаний, що духовність не є ні родовою відзнакою людини або суспільства, ні їх ментальністю, ні сукупністю форм суспільної свідомості, як це стверджувалось в окремих дослідженнях радянського періоду. Структура духовності визначається її екзистенційним змістом, її здатністю зумовити різноманітність засобів орієнтації людини в світі, а життя духу репрезентувати як відносини. Останні визначають специфіку ставлення людини до світу, яке виступає як духовна комунікація з природою, культурою, іншою живою істотою тощо. Дисертант звертає увагу, що комунікації, характерні для соціальних систем тоталітарного типу, не сприяють затвердженню онтологічного статусу людини, отже, не мають гуманістичного забарвлення. Гуманістична орієнтація вимагає діалогічних зв'язків із світом та людьми, вхождення у координати спільного буття з "ти". Класифікація відносин "я - ти" Мартином Бубером і дослідження діалогічної комунікації М. Бахтіним стали підставою для розуміння

іх як тотальних і склали підмурки власне авторської концепції структури духовності. Не претендуючи на універсальну істину, автор формує гіпотезу, за якою особливості духовного виміру відносин є його темпоральність, що вимагає розглядати ці відносини як актуалізацію минулих комунікацій. Останні викликають напруженість сьогодення і складають змістовність форм потягу до ідеалу. Підпорядкована темпоральності, духовність має складну структуру, і виражається, по-перше, як ставлення до іншої суб'єктивності (діалог-комунікація "я - ти"), по-друге, як інтродукція на об'єкт креативного інтересу (творчість), і, по-третє, як емоційне наповнення індивідуальних психічних станів, що виникають у відповідь на експектацію "ти". У ході подальшого дослідження дисертант розглядає кожну з цих форм окремо і зазначає їх роль у формуванні особистісної зрілості.

Діалогічність "я - ти", яка складає перший компонент духовності, презентується автором як ціннісне ставлення до світу, природи, іншої людини. Феноменальна безпосередність свідомості, яка включена в діалог-відношення, розкривається в термінах всеядності зі світом, тобто відкритості для екзистенції. Нестача діалогічно-комунікативних відносин переживається людиною як самотність, відчуження від буття.

Стрижнем міжлюдських відносин "я - ти" автор дослідження вважає любов. Якщо діалог-комунікація здійснюється на соціальному рівні, то любов - на особистісному і висловлює вищий гуманістичний зміст категорично-імперативного розуміння "ти" як абсолютної цінності. Любов як інтенція духу отримує інтерпретацію у ставленні до дитини (батьківська любов), ставленні до ближнього (християнська любов), ставленні до всього людства (колективістська любов) і у ставленні до коханої особи (любов - ерос). Докладний аналіз вказаних форм любові дозволив авторові відзначити її внутрішню суперечливість, розглянути її специфіку у зв'язку з християнською парадигмою і пов'язати її з такими провідними категоріями екзистенціального аналізу, як смуток, туга, самотність, смерть, щастя тощо.

Існування другого компонента структури духовності забезпечується інтенціональним змістом свідомості. Проекція "я" на світ звільнює дух для креативної діяльності, внаслідок чого спрацьовує механізм творчості. В руслі дисертаційного дослідження визначаються функції даного феномену у гносеологічному, культурологічному та аксіологічному аспектах.

Індивід не тільки здійснює проекцію "я" на зовнішній світ, але й приймає світ через емоційно-чуттєві стани, завдяки чому спрацьовує третій складний та суперечливий компонент духовності - емоція-переживання, яка є первинною реакцією, екстатичним синтезом "я" і світу. Феноменологічне розуміння емоційності спирається на неї як на засіб виходу за межі персональної одиницності, як на прагнення зробити елементом життєвих обривів онтологічну сутність світу. Емоційність - необхідний, але не самодостатній компонент духовності. Умовою одухотворення емоції, як підкреслює автор, є її зв'язок із гуманістичними імперативами свідомості, певним ціннісно-змістовним каркасом.

В кінцевому підсумку робиться висновок, що духовність не просто феномен, який втілюється через відношення, служить темпоральною формою самоконструкції свідомості і не піддається завдяки трансцендентному змістові ніякій алгоритмізації. Вона не апріорна і не задається соціумом. Вона, на думку автора, залежить від зусиль особистості в певному культурному просторі і є екзистенціалом, фундаментальною засадою змістовності людського існування, а кожен з її елементів прочиняє людині деяку грань буття, знімає відчуженість і переборює обмеженість егоїзму.

В § 3 дисертаційного дослідження - "Свобода в контексті гуманістичної орієнтації" - ставиться завдання визначити функціональний зміст свободи як екзистенціала, який сприяє розгорненню одухотвореної діяльності людини. Звернення філософії XIX- XX ст. до антропологічної проблематики зумовило специфіку розгляду свободи як засади людського життя в безпосередніх конкретно-індивідуальних формах його прояву. Логіка дослідження, вимагаючи звернення до традиції, виявила раціонально-дискурсивні

джерела розуміння свободи як необхідності. Це спонукало дисертанта розглянути ілюзіонний механізм рефлексії, яка ототожнювала ролю несвободи з індивідуальною залежністю, завдяки чому закони сутнього переносились на процеси буття, а людина редукувалась до біосоціального.

З точки зору автора дослідження, таке розуміння свободи залишало осторонь найінтимніший компонент людської діяльності, а саме, здійснення себе як проекту в безмежних об'єктах форм самоактуалізації.

Дисертант, розглядаючи підходи європейської філософії до свободи, звертається до концептуальної ідеї Канта про свободу як суто людський засіб буття. На відміну від зовнішньої детермінації природних законів, моральні закони людина упродовжує собі сама, і саме ці закони складають архітектуру життєвого світу, підмурки аксіологічного ставлення до буття та визначають зміст особистісних духовно-практичних орієнтацій кожної людини. Автор доводить, що критика Канта Ф. Шллером і марксизмом, які звинувачують філософа у ригоризмі та абстрактності висловлених імперативів практичного розуму, спирається на черговий "фантом гуманізму", створений раціональністю - переконання, що різноманітні суб'єктивні моральні критерії можливо привести до спільного аксіологічного підґрунтя.

Авторська інтерпретація кантівського онтологічного підходу до свободи як самоконструювання і добровільного прийняття на себе морального обов'язку приводить до висновку, що свобода є господарем людського буття, за яке особистість несе відповідальність перед собою.

Далі в дисертації досліджуються суперечності розуміння свободи у некласичній філософії ХХ ст., яка розглядає цей екзистенціаль у метафізичному вимірі.* Автор має підстави стверджувати, що використання феноменологічних і екзистенціальних

* Тобто, на думку дисертанта, філософський підхід до цієї проблеми ґрунтується на трьох аспектах: гносеологічному (що розглядає

методів не ліквідує протиріч розуміння змісту цього феномена, що і відзначається при аналізі ідей Бердяєва про свободу як абсолютну умову самореалізації і одночасно моральний обов'язок людини; при розгляді концепції "етичного скептицизму" Сартра, який обґрунтовує зміст свободи "початковим спонтаним вибором" і перетворює її на прокляття, трагічну приреченість; при зверненні до поглядів Камю, для якого свобода є вибір людиною своєї сутності всупереч ілюзіям абсурду. Разом з тим дисертант фіксує спільні риси екзистенціального розуміння свободи: а) свобода - це вихід у невідоме і свідоме відмова від залежності; б) свобода містить свою ціль у собі самій; в) вона здійсненна як свобода волі лише при соціальних гарантіях свободи діяльності. В підсумках до §3 автор відзначає екзистенційне значення свободи як корелята буття, оскільки вона є єдиною можливістю для людини виконати своє призначення. Тому свобода вимагає великої відповідальності, і тому ж такою поширеною у людському суспільстві стала втеча від свободи, прагнення звести її до гносеологічних дефініцій. Обмеження свободи, як вважає дисертант, заперечує гуманістичне ставлення до людини, оскільки перешкоджає особистій самореалізації.

В кінцевому підсумку автор акцентує увагу на космічній унікальності людини. Але разом з тим ця унікальність не здатна повністю виявитись, доки існування людини відокремлено від її неповторної сутності. Щоб зняти відчуження, необхідна самореалізація особистості, передумови якої - діяльність, духовність, свобода.

У висновку визначаються шляхи розвитку європейської гуманістики і перспективи подальшого дослідження, ставляться проблеми, пов'язані із соціальними умовами гуманізації людства.

свободу як зовнішню і обґрунтовує вибір мети і засобів її досягнення), онтологічному (що покладає вибір внутрішніх імперативів власної поведінки і сенсу життя), та метафізичному (як інтуїтивне визначення власної неповторності та здатності до творчої діяльності).

По темі дисертації опубліковано такі роботи

1. Феномен еґоїзації и его место в обществе // Проблемы диагностики и прогнозирования социально-экономических ситуаций. Тезисы (В соавторстве). - К., 1992 - с. 120-122.
2. Векотерапія свободою, або досвід девіантного гуртожитку. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Девіантна поведінка неповнолітніх і молоді: можливості впливу". - Харків, 1994 - с. 99-101.
3. Антитоталітарний протест Е. Замітіна і цілісність гуманістичного ставлення автора до людини в романі "Ми". // Целостность художественного произведения и проблемы его анализа. Тезисы - Донецк, 1992 - с. 23-25.
4. О необходимости гуманизации содержания социальной справедливости. // Изменяющийся мир и проблемы гуманитарного образования в высшей школе. Тезисы (В соавторстве). - Бердянск, 1992 - с. 147-149.
5. Роль Г. С. Сковороди в осмисленні екзистенціального аспекту світогляду. // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. С. Сковороди. Тези (В співавторстві). - Кривий Ріг, 1994 - с. 32-33.
6. Філософська рефлексія як основа самореалізації людини в гуманістичній концепції Г. С. Сковороди // Тези доповідей Харківських Сковородинських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Г. С. Сковороди. - Харків, 1992 - с. 36-38.
7. Українська та зарубіжна культура. Навчально-методичний посібник для студентів педагогічних вузів. (В співавторстві). - Кривий Ріг, 1985 - 200 с.

Shtchitova L. G. Humanistic Orientation of the European Philosophy: Tendencies and Contradictions. Dissertation presented to acquire candidate degree in the History of the Philosophy, speciality

08.00.05 - History of the Philosophy. Dnepropetrovsk State University, Dnepropetrovsk, 1985.

The objective of this investigation is the development of humanistic orientations of the European philosophy. It shows also the main contradictions and tendencies: East-European orthodox, West - European rationalistic and individualistic given as three existentials. Using the phenomenological methods the humanism is understood in close connection with the problem of the self-realisation of the person.

Щитова Л. Г. Гуманистическая ориентация европейской философии: тенденции и противоречия. Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук, специальность 08.00.05. - история философии. Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1985.

Целью исследования является процесс гуманистической ориентации европейской философии. В диссертации анализируются противоречия и ведущие тенденции этого процесса: восточноевропейская религиозная, западноевропейская рационалистическая, западноевропейская индивидуалистическая тенденции, взятые в экзистенциальном аспекте. Использование феноменологических методов позволяет связать содержание гуманизма с категорией самореализации личности.

Ключові слова: рефлексія, імператив, гуманізм, екзистенціал, самореалізація, егоїзм, діяльність, свобода, духовність, людина.

99.50.87

Шитова Людмила Григорівна

Гуманістична орієнтація європейської філософії: тенденції
та суперечності.

08.00.05 - історія філософії

Автореферат

Підписано до друку 03.07.95. Формат 60x84 1/16. Папір для
розмножувальних апаратів. Друк офсетний. Ум друк. ар. 1,4.
Обл. - вид арк. 1. Зам. 238. Тир. 100 прим. Безкоштовно

Дільниця оперативної поліграфії АТ ПРОНЕО
324098, Кривий Ріг, вул. Карла Маркса, 64

445329

